

УДК [94:37(438:477.83/.86)]“1924/1939”

Оксана РУДА

НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ДРУГОЇ РЕЧІПОСПОЛИТОЇ В ГАЛИЧИНІ У 1924–1939 РОКАХ

Активний розвиток політичних, економічних і культурних відносин сучасної України з Польською державою зумовив зростання інтересу дослідників обох країн до спільного минулого. Зокрема вчених цікавлять міжвоєнні роки, коли частина українських територій перебувала у складі Другої Речіпосполитої. Неабиякий інтерес дослідники виявляють до проблеми розвитку освіти й освітнього законодавства Польської держави, проблем відносин польської влади та національних меншин. Комплексний аналіз освітньої політики відновленої Польщі дає змогу з'ясувати основні завдання, які постали перед польською освітньою системою і шляхи їх реалізації. Це сприяє всебічному вивченню освітніх процесів у Другій Речіпосполитій в контексті польської національної політики.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що освітня політика Другої Речіпосполитої в початковому, середньому та вищому шкільництві щодо українського, білоруського, німецького чи єврейського населення спеціально комплексно не вивчалась. Окремі аспекти обраної теми висвітлені в публікаціях українських і польських дослідників. Л. Алексієвець¹ визначила основні напрями реформи шкільної освіти й розвитку вищої школи Польської держави міжвоєнного періоду. Польську освітню політику 1918–1939 рр. щодо українців аналізували М. Гетьманчук² та Ф. Грицюк³. Освітню політику Другої Речіпосполитої щодо національних меншин, етнічних й релігійних груп, зокрема українців, білорусів, литовців, євреїв і татар, висвітлила польська дослідниця У. Врублевська⁴. Перебіг польсько-українських

¹ *Алексієвець Л.* Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) / Л. Алексієвець // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. М. Алексієвця]. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1. – С. 207–211.

² *Гетьманчук М.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.): монографія / М. Гетьманчук. – Львів: В-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. – 432 с.

³ *Грицюк Ф.* Політика польської влади щодо українського шкільництва у міжвоєнний період / Ф. Грицюк // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 203–207.

⁴ *Wróblewska U.* Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP / U. Wróblewska // Nauka. – 2011. – Nr 2. – S. 109–124.

відносин в освітній сфері, а також польську освітню політику щодо українців представив польський учений К. Санойця⁵.

Джерельною базою статті послужили нормативно-правові документи, які регулювали діяльність освітніх закладів Другої Речіпосполитої, а також архівні матеріали, що містять відомості про розвиток початкової, середньої та вищої освіти на теренах Галичини.

Основна мета публікації полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу дослідити особливості реалізації національної політики Польщі в галузі освіти у Галичині в 1924–1939 рр., простежити відповідність польського освітнього законодавства міжнародним зобов'язанням, які взяла на себе Друга Річпосполита. Хронологічні межі дослідження не випадкові: нижня збігається із прийняттям 31 липня 1924 р. Сеймом закону, що змінив організацію системи освіти та зумовив розбудову мережі польськомовного шкільництва, скорочення кількості шкіл національних меншин і запровадження утравістичних (двомовних) навчальних закладів, а верхня – із початком Другої світової війни.

Від часу проголошення незалежності Польщі в 1918 р. і до середини 20-х років ХХ ст. однією з головних проблем, яку довелося вирішувати Другій Речіпосполитій, було створення нової системи освіти. Правлячі політичні сили зосередили зусилля на уніфікації освітньої системи, щоб позбутися чинної двоїстої системи шкільної організації та адміністрації. Чимало зусиль було докладено до розбудови й відновлення шкільної інфраструктури. Важливим досягненням освітньої політики Польщі на початку 20-х років ХХ ст. було запровадження низки важливих законів, які регулювали діяльність народного, середнього та вищого шкільництва, а також системи підготовки вчительських кадрів, що сприяло розбудові шкільної мережі. Однак у Галичині надалі залишалось чинним австрійське шкільне законодавство, а перші зміни до нього почали вносити лише в 1925–1926 рр.

До середини 20-х років ХХ ст. польська освітня політика була непослідовна та непродумана. Основним її завданням було формування в молоді національних меншин польської національної свідомості, недопущення переваги непольської складової на східних теренах, а також намагання зберегти тут мир і внутрішню безпеку, загрозу якій могла становити поліетнічність східних земель⁶.

“Рівний” доступ до освіти на підставі “Lex Grabski”

Закон, який вніс зміни в організацію системи освіти, був прийнятий Сеймом 1924 р. З метою створення умов для спільного навчання і виховання дітей різного етнічного походження, які проживали у східних воєводствах (Львівському, Тернопільському, Станіславівському, Поліському, Волинському, Новоградському, Віленському, Гроденському та Волковиському повітах Бялостоцького), 31 липня

⁵ *Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej / Karol Sanojca. – Kraków: Historia Jagellonica, 2013. – 477 s.*

⁶ *Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie... – S. 25–27.*

1924 р.⁷ було прийнято спеціальний шкільний закон, 7 січня 1925 р.⁸ доповнений розпорядженням міністра віросповідань та освіти. На вказаних теренах основним типом державної школи стала утраквістична, покликана виховувати з учнів польської й інших національностей відданих громадян у взаємній пошані до національних особливостей (ст. 2). Приватні школи національних меншин мали створюватися на тих самих засадах, що й польські (ст. 1)⁹.

Закон передбачав перетворення шкіл на двомовні шляхом об'єднання, зокрема у Галичині, в одній місцевості – українських і польських на утраквістичні, та надання їм державної підтримки, натомість утримання національних шкіл покладалося на громади. Навчати мовою національної меншини в початковій школі дозволялося лише, якщо громада меншини становила не менше 25 % населення (відповідно права навчатися рідною мовою у Краківському та Люблінському воєводствах позбавлялися учні-українці як державних, так і здебільшого приватних шкіл) та батьки не менше 40 учнів подавали відповідні прохання-декларації. Але якщо в цій школі було 20 учнів-поляків, то навчальний заклад ставав двомовним: вже з 1 класу вводилося читання та письмо польською мовою, а українською викладали лише природознавство, малювання, ручну працю і фізкультуру¹⁰. Принцип необхідності знання державної мови закон реалізував на підставі ст. 4 через запровадження обов'язкового навчання декількох предметів польською мовою в державних і приватних школах національних меншин, зокрема польської мови, історії Польщі та науки про тогочасну Польщу, а в середніх навчальних закладах – ще й польської літератури та географії¹¹.

Створити середні навчальні заклади з українською чи білоруською мовами навчання можна було, лише якщо з вимогою про це звернуться батьки 150 учнів, які відвідують польськомовні школи відповідного типу в одному повіті або місті. На підставі ст. 6 прийнятого закону кураторія Львівського шкільного округу була зобов'язана поступово об'єднувати українські гімназії у Львові, Перемишлі та Тернополі з польськими, перетворюючи їх на утраквістичні¹². Однак організовані виступи українців змусили польську владу відмовитися від об'єднання цих навчальних закладів¹³. Щоб навчання в державних професійних школах велося двома мовами –

⁷ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (дати – Dz. U.). – 1924. – Nr 79. – Poz. 766. – S. 1212–1214.

⁸ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. – 1925. – Nr 3. – Poz. 33. – S. 26–30.

⁹ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. – S. 1212–1213.

¹⁰ Гетьманчук М. Між Москвою та Варшавою... – С. 241.

¹¹ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. – S. 1213.

¹² Польонізація українських середніх шкіл // Діло. – 1925. – Ч. 189. – 26 серпня.

¹³ Проти полонізації українського шкільництва // Діло. – 1925. – Ч. 194. – 2 вересня.

державною та мовою національної меншини, – цього повинні були вимагати батьки учнів непольської національності, які мали становити 40 % усіх учнів школи.

Відповідно до закону, мову навчання мали визначати шкільні плебісцити, однак відбувалися вони за умов терору та підкупів, а їх результати наперед планували шкільні управи й політичні органи¹⁴. Внаслідок маніпуляцій з результатами плебісцитів 1925 і 1932 рр. багато українських шкіл були переведені на польську мову або стали двомовними. Лише наприкінці 30-х років через наростання невдоволення українського населення шкільна влада відмовилася від їх проведення¹⁵.

Прихильники цього закону вбачали в ньому шанс налагодження національного питання, зокрема через скасування шкідливого поділу учнів за національним критерієм. Очевидними його здобутками вони вважали полегшення у виборі школи батькам, особливо з мішаних сімей, безперешкодне вживання мов національних меншин в освітніх закладах, покращення якості навчання через скасування шкіл найнижчого рівня (з одним учителем). Зрештою, володіння державною мовою надавало представникам національних меншин шанс кар'єрного росту¹⁶.

Окрім позитивних відгуків, закон спричиняв значну критику як польської громадськості, так і представників національних меншин. Так, ендеки, які прагнули повної асиміляції слов'янського населення держави, критикували законотворців за надмірні поступки національним меншинам і виступали за створення шкіл лише з польською мовою навчання. Натомість такі знані польські діячі, як Е. Ромер, А. Бохенський, С. Лось та В. Бончковський вважали, що перетворення шляхом плебісцитів шкіл на утравістичні не лише загострило міжетнічні відносини на вказаних теренах, а й негативно позначилося на розвитку польськомовного шкільництва, чисельність якого, зокрема у Львівському шкільному окрузі, зменшилася з 2 518 шкіл у 1924/25 н. р. до 2 234 у 1927/28 н. р.¹⁷. Подібні думки згодом висловлював польський політик С. Тугутт, який визнав, що на практиці шкільний закон не виконувався, а натомість був спрямований проти шкільництва національних меншин¹⁸.

Шкільний закон 1924 р. критикували також прихильники надання Галичині широкої автономії, які вбачали в його положеннях ущемлення прав непольського населення. Зокрема українці, литовці та білоруси, які вимагали запровадження національної школи, сприйняли закон як порушення постанов т. зв. Малого Версальського договору та статей Конституції 1921 р., що гарантували національним меншинам рівні права в галузі освіти, а також як спробу скасування непольських

¹⁴ *Chałupczak H.* Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995 / H. Chałupczak, T. Browarek. – Lublin: W-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 46.

¹⁵ *Mauersberg S.* Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939 / S. Mauersberg. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1968. – S. 68–73.

¹⁶ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie... – S. 34–36.

¹⁷ *Romer E.* Polski stan posiadania na południowym wschodzie Rzeczypospolitej / E. Romer. – Lwów: Księgarnia “Książka”, 1937. – S. 5–11; *Bocheński A.* Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwieńskiej / A. Bocheński, S. Łoś, W. Bączkowski. – Warszawa: Polityka, 1938. – 243 s.

¹⁸ *Thugutt S.* Wybór pism i autobiografia / S. Thugutt. – Warszawa: Wyd-wo Tow. Kooperatystów, 1939. – S. 106.

освітніх закладів і повної асиміляції місцевого населення¹⁹. Обурило їх також те, що відповідно до закону учительські семінарії національних меншин мали бути перетворені на двомовні. Підтвердженням реальності цього наміру стало розпорядження міністра віросповідань та освіти від 7 січня 1925 р. про запровадження у приватних непольських учительських семінаріях обов'язкового вивчення історії, географії, науки про тогочасну Польщу, а також польської мови та літератури державною мовою²⁰. Попри активні виступи національних меншин домогтися скасування основних пунктів шкільного закону їм до 1939 р. так і не вдалося.

На підставі закону була розбудована мережа польськомовного шкільництва: з 1 590 закладів у 1911/12 н. р. до 2 325 у 1927/28 н. р. Водночас кількість навчальних закладів непольського населення – скорочена, зокрема українських шкіл із 2 996 у 1922/23 н. р. до 1 279 у 1925/26 н. р. та 461 у 1937/38 н. р. Як наслідок, наприкінці міжвоєнних років на теренах, заселених українцями, лише 6 % загальної кількості навчальних закладів були з українською мовою викладання, в них навчалось лише 5 % учнів українського походження. У Галичині, де 1922/23 н. р. було 2 453 українських шкіл, у 1936/37 н. р. залишилося лише 392²¹.

Відповідно до закону було відкрито державні школи для єврейської молоді з польською мовою викладання, запроваджено утравквістичні навчальні заклади, які тримали курс на асиміляцію: навчання тут велося польською мовою і вчителювали здебільшого поляки. Якщо на початку 20-х років утравквістичних шкіл було дуже мало, то вже в 1927/28 н. р. їх налічувалося 1 635, у 1937/38 н. р. – 2 485. Польсько-українських шкіл із 89 у 1922/23 н. р. стало 1 462 у 1925/26 н. р. та 1 934 у 1926/27 н. р.; із 81 німецької початкової школи (5 державних і 76 приватних) навчання німецькою мовою велося лише в 7 школах католицьких і 16 лютеранських громад, решта шкіл були утравквістичними²². Білоруській меншині через низький рівень розвитку національної свідомості, матеріальну скруту та слабку культурну експансію в підсумку зберегти національні школи не вдалося – їх масово перевели на польську мову навчання (з 359 у 1919 р. залишилося 37 у 1924 р.)²³.

¹⁹ Archiwum Polskiej Akademii Nauk (далі – Archiwum PAN). – Zesp. III-180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkołnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do roku 1939). – K. 55.

²⁰ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie... – S. 34–36.

²¹ Archiwum PAN. – Zesp. III-180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkołnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do roku 1939). – K. 55, 81–83; *Papierzyńska-Turek M.* Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926 / *M. Papierzyńska-Turek.* – Kraków: Wyd-wo Literackie, 1979. – S. 259.

²² *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу / *М. Семчишин.* – 2-ге вид. – Київ: Фенікс, 1993. – С. 487–488; *Syrnyk M.* Ukraincy w Polsce 1918–1939: oświata i szkolnictwo / *M. Syrnyk.* – Wrocław: Krynica Design Studio, 1996. – S. 69–71.

²³ *Ладысеў У.* Этнакультурная самаідэнтыфікацыя беларусаў у міжваеннай Польшчы / Уладзімір Ладысеў // *Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939): матеріали Міжнародної наукової конференції (Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р.) / [упоряд. В. Футала].* – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 229.

Якщо українцям Польщі таки вдалося частково зберегти національне шкільництво, то українське населення Румунії перебувало в значно скрутнішому становищі, оскільки насильницька румунізація Буковини проводилася насамперед в освітній сфері: закривали українські школи, а людей за вживання української мови переслідували. Відповідно до закону “Про початкову народну державну школу та про науку в нормальних (учительських) школах” від 28 липня 1924 р., українці вважалися румунами, які забули свою рідну мову. На цій підставі спеціальний декрет Міністерства освіти зобов’язував українців віддавати своїх дітей лише до румунських державних і приватних шкіл. Відтоді румунізація українського шкільництва відбувалася пришвидшеними темпами. На 1926/27 н. р. усі українські початкові школи Буковини були румунізовані. Вчителі-українці також мусіли переходити на румунську мову. Як і в Польщі, їх відправляли в райони, заселені етнічними румунами, а на їхнє місце присилали румунських. Як і у Львівському, в Чернівецькому університеті були закриті всі кафедри з українською мовою навчання. На відміну від польської влади, яка провадила утравкістичну політику, чехословацька влада не протистояла відкриттю народних і середніх освітніх закладів з українською мовою навчання в Закарпатті. З 1921 р. у Чехословаччині почав діяти Український вільний університет та Український сільськогосподарський інститут. Таким становище залишалось протягом 20-х років ХХ ст., а вже від початку 30-х років влада взяла курс на чехізацію національних меншин²⁴.

“Державницьке виховання” як символ освітньої ідеології режиму “санації”

Освітня політика щодо національних меншин змінювалася з часом і під впливом багатьох політичних чинників. Зокрема суттєво вплинув травневий переворот 1926 р. на освітню галузь. Із приходом до влади уряду “санації”, який критикував освітню політику ендеків як “шовіністичний націоналізм”, концепція національного виховання була замінена концепцією державницького виховання. Вважалося, що громадянин, який уже усвідомив свою національну належність, мав діями і думками бути пов’язаним із державою. Саме тому ще під час навчання у школі в учня, як у майбутнього громадянина, треба було формувати такі риси, як лояльність, усвідомлення різноманітних обов’язків перед Вітчизною. У такому напрямі мало розвиватися усе суспільство²⁵. Представникам національних меншин повинні були гарантувати умови для вільного розвитку національної культури, водночас у польської молоді мали формуватися зацікавлення та сприйняття досягнень і традицій національних меншин. Ці нововведення повинні були слугувати основою для налагодження відносин держави і непольського населення, однак на ділі для зміни освітньої політики нічого не було зроблено, з одного боку, через інертність державної машини, а з іншого – через тиск із боку місцевої адміністрації.

²⁴ Терлюк І. Західні українські землі в період міжвоєнної окупації: короткий нарис історії держави і права / І. Терлюк, П. Лепісевич, С. Кольбенко. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – С. 38, 63–66.

²⁵ Juško E. Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1981–1939 / E. Juško. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. – S. 215.

Перші кроки, зокрема призупинення утравкізації шкільництва, були здійснені лише з метою послаблення антипольських настроїв у суспільстві. З кінця 20-х до початку 30-х років ХХ ст. активізувалося перетворення національних шкіл на утравкістичні та переведення середнього шкільництва лише на польську мову навчання. Ці заходи узгоджувалися з політикою нового уряду²⁶. Подібна політика зумовила високий рівень неписьменності серед українців Польщі. Так, на 1931 р. у Львівському воєводстві неписьменних було 31,5 %, у Тернопільському – 32 %, Станіславівському – 40 %, Волинському – 53 %²⁷.

Основні ідеї державницького виховання пропагували міністри віросповідань та освіти С. Червінський та Я. Єнджеєвич, публіцист і політик А. Скварчинський, історик і педагог Г. Погоска. Як і Ю. Пілсудський, А. Скварчинський був переконаний, що позбутися внутрідержавних поділів, зокрема і в національній площині, можна, лише створивши наднаціональну державу, в якій усі громадяни працювали б на благо Польщі, а державні інтереси водночас були би пріоритетом діяльності кожного індивідуума²⁸.

Творець шкільної реформи 1932 р. Я. Єнджеєвич стверджував, що основною метою виховання має бути формування такого індивідуума, який зуміє реалізуватися в державі, зможе співпрацювати зі суспільством і спільно з ним робити свій внесок у розбудову держави. Ідеологи державницького виховання наголошували на визначальній ролі школи в реалізації принципів державницького виховання, оскільки саме школа є тим елементом, який поєднує державу з традиціями та власним народом, і саме її обов'язок формувати у школярів почуття патріотизму й відповідальності, а також прищеплювати учням усвідомлення важливості виконання своїх обов'язків перед Вітчизною²⁹. Задля цього у школах мали створюватися органи учнівського самоврядування, загальнонаціональні молодіжні організації, зміцнюватися патріотична складова в ході підготовки та проведення урочистостей, зокрема державних свят, вечорниць, краєзнавчих екскурсій і походів. Міські та сільські школи повинні були проводити низку заходів із нагоди річниць важливих для Польщі історичних подій, народження чи смерті видатних польських особистостей. Найчастіше святкування стосувалися річниць, пов'язаних із такими діячами, як Болеслав Хоробрий, королева Ядвіга, Т. Костюшко, К. Пулаский, князь Ю. Понятовський, Г. Домбровський, С. Сташиць, Ю. Бем; а також таких постатей, як М. Конопницька, Г. Сінкевич, Г. Нарутович. До визначних особистостей належали діячі світового рівня, хто був пов'язаний із польським минулим лише певною мірою, наприклад, Джордж

²⁶ *Wróblewska U.* Polityka oświatowa państwa polskiego... – S. 112–117.

²⁷ *Ступарик Б.* Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ: ІСДО, 1994. – С. 124.

²⁸ *Jakubiak K.* Kategoria państwa w kształtowaniu koncepcji wychowania państwowego w II Rzeczypospolitej / Krzysztof Jakubiak // Wychowanie a polityka: mity i stereotypy w polskiej myśli społecznej XX wieku / [pod red. W. Wojdyły]. – Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000. – S. 40.

²⁹ *Juśko E.* Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej / Edmund Juśko // Zeszyty Naukowe Małopolskie j Wyższe j Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie. – Tarnów, 2011. – Т. 18. – Nr 1. – S. 49.

Вашингтон, Наполеон Бонапарт. Також відзначалися річниці перебування при владі президента І. Мосьціцького та подій, пов'язаних з особою маршала Ю. Пілсудського. Найчастіше урочисто відзначали дні видатних битв: під Оливою (1627), Віденської (1863), Варшавської (1920), Листопадового повстання (1830–1831), Січневого повстання (1863); а також історичних подій: прийняття Конституції Речі Посполитої 3 травня 1791 р., відновлення незалежності Польщі 11 листопада 1918 р., “заручин” Польщі з морем (1920) тощо. Усі ці засоби національно-патріотичного виховання були покликані навчати учнів поваги до польських культурних надбань, любові до рідного краю, формувати патріотичні почуття до Другої Речіпосполитої³⁰.

Ідея державницького виховання мала бути основою для виховання національних меншин. Міністр віросповідань та освіти К. Светліцький стверджував, що правлячі кола не хочуть і не можуть вимагати від шкіл чи інших навчальних закладів Польщі, щоби вони виховували з німців чи українців поляків, але мають право й обов'язок категорично вимагати, щоб усі виховні установи закладали в дитячих серцях міцні підвалини для майбутнього розквіту Другої Речіпосполитої. Також він зазначав, що кожен єврей, німець чи українець повинен розуміти, що він насамперед має бути добрим громадянином держави³¹. На ділі вся політика національного, державницького і громадянсько-національного виховання (започаткована з 1935 р.) у ставленні до національних меншин зводилася до полонізації непольського населення краю.

Реалізація закону від 11 березня 1932 р. про шкільний устрій на теренах Галичини

Політика “санаційного” табору у справі шкільництва та спроби реалізації через систему освіти державної асиміляції знайшли відображення в реформуванні галузі освіти, ініційованому міністром віросповідань та освіти Я. Єнджеєвичем³². Закон від 11 березня 1932 р. про шкільний устрій передбачав уніфікацію освітньої системи, яка полягала в наповненні навчальної програми ідеологічно-політичним змістом, який би відповідав потребам панівного табору, а також у встановленні державного контролю над системою освіти. Водночас відзначалася необхідність ознайомлення польської молоді з культурними надбаннями національних меншин як складовими спільної культури Польщі. Критеріями добору навчального матеріалу були визначені пробудження інтересу та виховання пошани в польських учнів до історії й культури національних меншин, розуміння і готовність до мирного співіснування в межах однієї держави. Натомість молодь національних меншин через пізнання історії Польщі та пов'язаного з нею минулого власного народу мала ознайомитися з польською культурою й виробити повагу до неї, сформувати почуття державної належності і громадянської відповідальності перед Польщею³³.

³⁰ *Juško E.* Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa... – S 50–51, 57.

³¹ *Wróblewska U.* Polityka oświatowa państwa polskiego... – S. 112–113.

³² *Алексієвець Л.* Реформа шкільної освіти... – С. 209.

³³ Program nauki w publicznych szkołach powszechnych pierwszego stopnia z polskim językiem nauczania. – Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1936. – S. 266–267; Program

В основних положеннях дидактично-виховних програм із вивчення історії наголошувалося на необхідності об'єктивного висвітлення минулого національних меншин і теперішнього стану розвитку їхньої культури, відзначався їх позитивний внесок у розвиток польської державності, а також трагічні для непольського населення наслідки поділів Польщі в XVIII ст. При цьому обґрунтовувалася значущість ягеллонської ідеї рівності та свободи для відбудови Польщі, що стала одночасно відбудовою життя національних меншин. У реалізації цих постулатів виняткова роль була відведена вчителям, тому вони мали поглиблювати свої історичні знання про непольське населення, яке проживає в конкретному регіоні, ознайомлюватися з тогочасним станом і можливостями розвитку культури національних меншин, переосмислювати ці проблеми, дотримуючись об'єктивності й неупередженості у спірних питаннях тощо³⁴. Однак перешкодами на шляху втілення задекларованих постулатів постав рівень освіти учителів, а подекуди їхні націоналістичні погляди.

Найвагомішими наслідками реформи 1932 р. для національних меншин, зокрема для українців, стали збільшення кількості національних фахових шкіл і зміна організаційної структури фахового шкільництва, а також зрівняння загальноосвітнього та фахового шкільництва й запровадження доповнювальної освіти (тривала до виповнення учнями 18 років) у формі низки курсів із підвищення кваліфікації, підняття освітнього рівня учителів (хоч навчання і проводилося польською мовою) та надання їм доступу до університетів³⁵.

Проти доктрини державного виховання загалом і закону 1932 р. зокрема виступали всі представники національних меншин (українці, німці, євреї, білоруси), вважаючи їх ще однією спробою уніфікації та ігнорування поліетнічної структури Другої Речіпосполитої. Хоча закон 1932 р. безпосередньо не стосувався шкільництва національних меншин, однак статті щодо приватного шкільництва певною мірою впливали на відносини Польщі з національними меншинами. З організаційного та програмного поглядів приватні навчальні заклади зберігали повну самостійність, однак контроль за їхньою діяльністю повністю покладався на державу. Критики цих статей, зокрема українці, євреї, білоруси, наголошували, що він суперечить положенням Конституції 1921 р., обмежує право релігійних громад і національних меншин на розвиток власного шкільництва, а також наближає скасування їх мовної та культурної окремішності³⁶.

З острахом ставилося непольське населення до положень про запровадження ліцеїв, вважаючи, що вони можуть послужити підставою для зменшення кількості

nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (tymczasowy). – Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1934. – S. 284–285.

³⁴ *Mauersberg S.* Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce... – S. 208–209.

³⁵ *Trzebiatowski K.* Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932 / Klemens Trzebiatowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970. – S. 25.

³⁶ *Osiński Z.* Szkolnictwo prywatne w koncepcjach Janusza Jędrzejewicza [Електронний ресурс] / Zbigniew Osiński. – Режим доступу: http://www.academia.edu/2315745/Skolnictwo_prywatne_w_koncepcjach_Janusza_J%C4%99drzejewicza (дата звернення 17.02.2015)

наявних середніх шкіл, що були чи не єдиним шансом розвитку освіти рідною мовою, а запровадження вступних іспитів до ліцеїв обмежить вступ до них дітей із сімей національних меншин, тим самим закривши їм шлях до вищих навчальних закладів. Підтвердженням цих побоювань стало фактичне зникнення середнього державного шкільництва непольського населення. Потреби німецької, єврейської чи української громад у середній освіті задовольняли приватні навчальні заклади. Державні українські середні навчальні заклади Галичини – шість заснованих до Першої світової війни гімназій і паралельні класи з українською мовою викладання у Стрию і Бережанах – були перетворені на утраквістичні, історії та географії в них навчали польською мовою. На Волині, Холмщині й Поліссі українських державних середніх навчальних закладів взагалі не було³⁷.

Значну критику в середовищі національних меншин спричиняли також положення закону 1932 р., згідно з якими було продовжено заміну вчителів непольських національностей польськими (зокрема заміняли українських педагогів, яких вважали націоналістами та ворогами польського патріотизму і звинувачували в антидержавній діяльності, переводили в західні та центральні польські терени або ж звільняли з роботи, що негативно вплинуло на виховання молоді в національному дусі³⁸). Як зазначав міністр віросповідань та освіти Я. Єнджеєвич, це робилося, з одного боку, щоб усунути з учительських посад політично заангажованих і негативно налаштованих до держави педагогів, а з іншого – оскільки, на його думку, посада вчителя була надзвичайно важливою для функціонування держави та суспільства, щоб заповнити школи педагогами, які би прищеплювали учням польський національний дух³⁹. Так, якщо до 1932 р. українські вчителі здобували освіту у восьми утраквістичних учительських семінаріях, коєдукаційних курсах з українською мовою викладання та утраквістичних, і семи приватних з українською мовою навчання в Львівському шкільному окрузі, то після реформи мовою навчання педагогів стала польська. Українська залишилася мовою викладання у приватних учительських семінаріях і на курсах. У 1935 р. у Західній Україні із загальної кількості учителів українців було лише 21,67 %, німців – 0,03 %, євреїв – 0,6 %, решта 77,7 % – поляків⁴⁰. Освітня реформа була відверто спрямована на обмеження демократизації громадянських прав і підпорядкування громадського життя суворому державному контролю.

³⁷ Грицюк Ф. Політика польської влади щодо українського шкільництва... – С. 205; *Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie...* – S. 46–47.

³⁸ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіславів). – Оп. 1 (Президіальний відділ. Підвідділ преси та громадської безпеки). – Спр. 763 (Листування з Міністерством внутрішніх справ і з повітовими староствами про протест українських депутатів проти зняття з роботи і виселення українських учителів на західну територію Польщі). – Арк. 4–6, 9–15.

³⁹ Mowa p. ministra oświaty Janusza Jędrzejewicza wygłoszona na zjeździe Związku Nauczycielstwa Polskiego // *Gazeta Polska*. – 1932. – Nr 180.

⁴⁰ *Гетьманчук М. Між Москвою та Варшавою...* – С. 243; *Chalupeczak H. Mniejszości narodowe w Polsce...* – S. 71.

Нові зміни в національно-освітній політиці Польщі були задекларовані у виступі прем'єр-міністра Я. Єнджеєвича 18 січня 1934 р. під час дискусій щодо бюджету Міністерства віросповідань та освіти. У ньому він визнав, що в національній політиці зроблено багато помилок, однак частину відповідальності за них покладав на українське суспільство й українські організації, які стояли на антидержавних позиціях. Висловлюючи симпатію до українців, він наголосив на необхідності якнайшвидшого об'єктивного перегляду та впорядкування проблем, пов'язаних з українським шкільництвом. Прем'єр-міністр закликав українську спільноту до активної співпраці у вирішенні низки проблем, пов'язаних зі шкільництвом національних меншин⁴¹. Цей виступ досить схвально сприйняла українська громада, що відобразилося на сторінках газети "Діло"⁴².

Про зміни у ставленні до шкільництва національних меншин свідчила ухвалена на засіданні Міністерства віросповідань та освіти від 4 січня 1934 р. урядова директива, яка скасовувала шкільні плебісцити. Міністерство вдалося й до інших заходів, спрямованих на вирішення проблем непольського населення. Відповідно до статуту, справами меншин у Міністерстві віросповідань та освіти займався відділ освітньої політики, однак на практиці окремі питання вирішували інші відділи, яким часто бракувало цілісного бачення проблеми. Саме тому на засіданні від 4 січня 1934 р. було ухвалено рішення, що зобов'язувало всі міністерські одиниці інформувати про справи, які до них надходять, й одержувати компетентну думку про них у відділі 1 (загальному), а також інформувати про всі інциденти, що мають національне підґрунтя. На підставі цього рішення вперше зроблено спробу запровадження єдиного реєстру нагальних потреб. Були проаналізовані не лише питання, пов'язані з наукою чи навчанням, а й ті, що стосувалися шкільних програм, підручників, наукових установ, бібліотек, мережі непольського шкільництва, громадських освітніх організацій, учительських товариств, а також особових і релігійних справ. Інформація про реальну освітню ситуацію в державі мала послужити основою для створення нової моделі національної політики у сфері освіти⁴³.

Головною умовою розвитку національної освіти та культури етнічних груп національні меншини вважали реалізацію постулату навчання рідною мовою. Однак державна влада задовольняла потреби різних меншин у навчанні рідною мовою по-різному, реалізуючи через державну систему освіти внутрішню національну політику, спрямовану на полонізацію насамперед тих національних меншин, які могли становити загрозу для внутрішньої безпеки та зміцнення кордонів Польщі⁴⁴. Також значною мірою освітня політика залежала від відносин Польщі із сусідніми державами. Зокрема після загострення польсько-литовських відносин у другій

⁴¹ Pan premier J. Jędrzejewicz w sprawie szkolnictwa ukraińskiego // Biuletyn Polsko-Ukraiński (далі – ВПУ). – 1934. – Р. 3. – Nr 4. – S 9–10.

⁴² Українське шкільництво в цифрах // Діло. – 1934. – 22 січня.

⁴³ Archiwum PAN. – Zesp. III-180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 4 (Tezy referatów, notatki z konferencji w Ministerstwie WRiOP, projekt ustawy i inne materiały dotyczące organizacji szkolnictwa mniejszościowego w Polsce). – K. 43–52; *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie... – S. 53–54.

⁴⁴ *Wróblewska U.* Polityka oświatowa państwa polskiego... – S. 114.

половині 30-х років кількість початкових державних і приватних шкіл із литовською мовою навчання була зведена до мінімуму (в 1938/39 н. р. діяли 2 державні школи з литовською мовою навчання, 31 утраквістична та 2 приватні). Водночас активно розвивалося чеське шкільництво, особливо поширене на Волині, де ще до Першої світової війни існувала розвинена мережа навчальних закладів. У міжвоєнний період поряд із державними школами розвивалися приватні, фінансовані переважно Чеською шкільною матицею з центром у Луцьку. Цей процес особливо поживався після підписання 23 квітня 1925 р. польсько-чехословацького договору, в частині 3 якого йшлося про охорону національних меншин, зокрема про гарантування умов для розвитку шкільництва. Так, у 1924/25 н. р. діяло 20 шкіл із чеською мовою навчання (964 учні), по 1 утраквістичній (83 учні) та приватній (25 учнів), у 1929/30 н. р. – відповідно 28 (1359), 4 (279) та 11 (389), а в 1937/38 н. р. – 18 (948), 4 (213) та 13 (605). Словацьких шкіл не було, зокрема через неприхильне ставлення польської влади до словацького національного руху⁴⁵.

На початках існування Польської держави німецьке шкільництво розвивалося за дещо сприятливіших умов, що було зумовлено низкою причин: економічною міццю та суспільним значенням польських німців; потужністю Німеччини, з якою польська влада намагалася досягти порозуміння; прагненням домогтися відповідного ставлення до польської меншини на німецьких теренах. Однак на різних територіях проживання німецької меншини діяли різні правові акти, що регулювали розвиток шкільництва. Найгіршими для розвитку німецької освіти були умови в Галичині. Загалом у державі в 1921/22 н. р. діяло 1 630 початкових німецькомовних шкіл, найбільше їх було в Познанському воєводстві – 884, на Помор'ї – 369, у центральних воєводствах – 239, в Сілезії – 68, у Галичині – 27, на Волині – 24 та 19 – в Цешинській Сілезії. Однак поступово їхня кількість зменшилася: до 593 початкових німецькомовних шкіл (із них 358 державних і 246 приватних) і 9 утраквістичних (4 державні та 5 приватних) у 1929/30 н. р. і 394 початкових німецькомовних (160 державних та 234 приватних), у 201 польській школі класи з німецькою мовою навчання і 78 школах німецька мова вивчалася як окремий предмет у 1937/38 н. р. Водночас у 1929/30 н. р. діяло 6 державних гімназій (із них 4 утраквістичні) та 30 приватних (3 утраквістичні), а також 9 виділових шкіл і 3 учительські семінарії, яких після 1937 р. не стало, – у 1937/38 н. р. залишилося 15 гімназій (2 державні та 13 приватних)⁴⁶.

Польська держава не дотримувалася зобов'язань, що випливали з постанов Малоого Версальського договору в питанні організації громадських початкових шкіл рідною мовою на теренах компактного проживання євреїв. Єврейські діти мали можливість навчатися у школах двох типів: державних із польською мовою викладання (її відвідувало близько 60 %), які відрізнялися від польських лише двогодинним курсом юдаїзму і тим, що учні були звільнені від занять у суботи та єврейські свята (в 1921/22 н. р. у Польщі діяла 191 єврейська державна школа з польською мовою викладання, поступово кількість шкіл зменшувалася через

⁴⁵ *Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce...* – S. 225–226.

⁴⁶ *Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce...* – S. 140–142.

об'єднання їх із польськими закладами); приватних із мовами ідиш і гебрійською чи утравістичних (в 1937/38 н. р. у всій Польщі діяло 452 приватні школи для учнів єврейського походження, з них із мовою навчання ідиш – 57, гебрійською – 162, ідиш і гебрійською – 7, польською та ідиш – 112, польською і гебрійською – 114). Однак у них навчався лише 21 % усіх єврейських учнів, решта відвідували польські, українські або утравістичні школи.

Запровадити єврейську школу з єдиною мовою навчання було нелегким завданням з огляду на різні мовні тенденції, які панували в єврейському середовищі (ідиш, гебрійська, польська, польська та ідиш, ідиш і гебрійська, польська та гебрійська). Щоб покращити становище, передбачалося запровадження в релігійних навчальних закладах шкільних мереж “Chorev” (з мовою ідиш), “Jawne” (з польсько-гебрійською), “Культури” (Tarbut) (з гебрійською мовою) спеціальної навчальної програми, яка охоплювала світські предмети та підлягала державному контролю, а також створення відповідних умов (багато з них діяли в непристосованих приміщеннях)⁴⁷.

На початку 20-х років ХХ ст. популярними були як початкові, так і середні приватні школи (середньої ланки в єврейському державному шкільництві не було) з ідиш, потім їх замінили школами з гебрійською мовою навчання, а з 30-х років більшість єврейських дітей відвідували утравістичні навчальні заклади (переважно польсько-гебрійські). Популярність шкіл із гебрійською мовою навчання свідчила про розвиток сіоністського руху, натомість двомовних шкіл була виявом розуміння важливості, з одного боку, навчання рідною мовою, а з іншого – державною, що уможлиблювала подальше навчання єврейської молоді. Водночас середні школи з польською мовою навчання набули популярності завдяки тому, що давали глибші знання, отже, можливість студій у вищих навчальних закладах. Євреї були єдиною національною меншиною, яка мала власні легальні вищі навчальні заклади та наукові інститути (Єврейський науковий інститут у Вільні, Інститут юдаїстичних наук у Варшаві)⁴⁸.

Проблеми українського шкільництва (у Львівському шкільному окрузі в 1921–1922 рр. – 51,7 % усіх шкіл були українськими, у 1929–1930 рр. – 15,1 %, а в 1937–1938 рр. – 6,9 %⁴⁹; державне українське середнє шкільництво Галичини представляло 6 гімназій та паралельні класи з українською мовою викладання у Стрию і Бережанах, на теренах Галичини було 39 польських гімназій та 11 реальних шкіл⁵⁰), безпосередньо були пов'язані із польсько-українськими відносинами, певне покращення яких спостерігалось в середині 30-х років. Перші спроби нормалізації цих відносин мали місце ще на початку 30-х, коли УНДО, скориставшись напружен-

⁴⁷ *Mauersberg S.* Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce... – S. 163, 204–205.

⁴⁸ *Chalupczak H.* Mniejszości narodowe w Polsce... – S. 179–183.

⁴⁹ *Syrnyk M.* Ukraińcy w Polsce 1918–1939: oświata i szkolnictwo. – S. 55.

⁵⁰ *Федорович К.* Українські школи в Галичині у світлі законів і практики / К. Федорович. – Львів, 1924. – С. 35.

ням у політичній ситуації, пов'язаним зі створенням Центроліву⁵¹, і, маневруючи між урядовими силами й опозицією, намагалося домогтися певних поступок, зокрема надання українцям доступу до центральної та воєводської адміністрацій, відкриття українського університету, створення українських державних середніх шкіл, відмови від утравкізації (в 30-х роках ХХ ст. українські народні школи відвідувало близько 7 % українських дітей, утравкістичні – 45 % та польські – 48 % (українська мова тут вивчалася як окремий предмет)⁵²), заміни терміна “русин” на “українець” тощо⁵³. Однак попри тривалі переговори жодних поступок не було досягнуто. Значно більше сподівань українська громадськість поклала на досягнуте 1935 р. польсько-українське порозуміння. Однак за рік, 7 жовтня 1936 р., голова Української парламентської репрезентації Василь Мудрий звинуватив польську сторону в недотриманні умов угоди, наступного року через тиск із боку як польського суспільства, так і частини невдоволених українців угода втратила чинність⁵⁴.

Невдалим виявився й “волинський експеримент”. Політика воєводи Г. Юзевського в освітній сфері спричинила масові протести населення. Наступ місцевої адміністрації на розвиток українського шкільництва призвів до того, що, відповідно до звіту Г. Юзевського, в 1932/33 н. р. тут залишилися 4 українські школи, натомість діяло 66 німецьких національних навчальних закладів, 57 єврейських, 13 чеських і 5 російських. Лише активна діяльність українських політичних партій стала на заваді колонізації усіх національних шкіл⁵⁵.

Однак не всі меншини Польщі зазнавали утисків в освітній сфері. Найкраще “вписалися” в ідеологію державного виховання та заручилися державною підтримкою в культурно-освітній сфері такі меншини, як татари, караїми та вірмени. Дуже сприятливою етнічною політикою Польщі була для однієї з найменших етнічно-релігійних груп – татарів, які відзначалися високим рівнем лояльності до держави. Однак попри сприяння влади їм так і не вдалося відкрити татарські школи через брак кваліфікованих кадрів. Татарська молодь навчалася в освітніх закладах

⁵¹ Центр і лівиця; опозиційний блок, в який увійшли представники Селянської партії, ПСЛ “Пяст”, Національної робітничої партії, ПСЛ “Визволене”, ППС і християнські демократи. Детальніше про це див.: *Зашкільняк Л.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – С. 473.

⁵² *Семчишин М.* Тисяча років української культури... – С. 488.

⁵³ *Szumilo M.* Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i w Senacie RP (1928–1939) / Mirosław Szumilo. – Warszawa: Wyd-wo Neriton, 2007. – S. 115.

⁵⁴ *Зашкільняк Л.* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.) / Л. Зашкільняк // *Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939): матеріали Міжнародної наукової конференції (Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р.)* / [упоряд. В. Футала]. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 42–45.

⁵⁵ *Кучерепа М.* Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.) / М. Кучерепа // *Україна–Польща: важкі питання: матеріали II Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках”* (Варшава, 22–24 травня 1997 р.). – Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об’єднання українців у Польщі, 1998. – С. 21.

чотирьох шкільних адміністративних округів: Варшавського, Бялостоцького, Віленського та Волинського⁵⁶. Нечисленна караїмська громада, яка декларувала цілковиту лояльність до влади, також заручилася державною підтримкою в культурній сфері. Влада всіляко сприяла діяльності їхніх товариств, друкувала караїмською й польською мовами часописи, а також численні книги і брошури. Це ж стосувалося й вірмен, які зазнали асиміляції. Свою організаційну діяльність вони зосередили переважно в культурно-освітній та релігійній сферах⁵⁷.

Критичні оцінки національно-освітньої політики польської влади лунали як з українського, так і з польського боків. Зокрема український публіцист І. Кедрин закидав польській владі лише позірний відхід від політики асиміляції. Він зазначав, що частина польського суспільства на південно-східних теренах під впливом націоналістичної пропаганди вірить у загрозу домінування українців. Він критикував утраквізацію шкільництва як інструмент їх фактичної колонізації, стверджував, що тогочасний польський націоналізм не мав жодної конструктивної програми національної політики⁵⁸. Урядовець міністерства віросповідань та освіти В. Галецький заявляв, що Друга Річпосполита не випрацювала цілісної політики щодо національних меншин на східних теренах. Саме тому часто напрями цієї політики, яких дотримувалися окремі воєводи, суперечили державним інтересам⁵⁹. Водночас чимало поляків наголошували на загостренні відносин між польським народом і національними меншинами, зумовлених освітньою політикою. Зокрема це стверджував у листі до воєводи керівник Львівської кураторії, застерігаючи, що зростання молоді в атмосфері постійної мовної боротьби завдасть великої моральної кривди і не сприятиме належному громадянському вихованню⁶⁰. А львівський воєвода П. Гарапих ще в січні 1927 р. у листі до міністра внутрішніх справ зазначав, що вимога про внесення декларацій щодо мови викладання, яка використовувалася як зброя в політичній агітації, навпаки зумовила розбрат між українським і польським населенням⁶¹. Урядовець міністерства віросповідань та освіти Людвік Ецкерт визнавав, що упродовж міжвоєнних років польська влада всіляко намагалася позбутися окремішності українського шкільництва. На його думку, саме антидержавна політика українців зумовила посилення колонізаційних процесів, а також запровадження утраквізації навчальних закладів⁶². Отже, навіть у міжвоєнний період національно-освітню політику оцінювали по-різному.

⁵⁶ *Wróblewska U.* Polityka oświatowa państwa polskiego... – S. 116.

⁵⁷ *Chalupczak H.* Mniejszości narodowe w Polsce... – S. 229–233.

⁵⁸ *Kedryn I.* Drogi i bezdroża myśli politycznej / I. Kedryn // BPU. – 1937. – Nr 2. – S. 392–393, 416.

⁵⁹ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie... – S. 29.

⁶⁰ ДАІФО. – Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіславів). – Оп. 1 (Президіальний відділ. Підвідділ преси та громадської безпеки). – Спр. 369 (Листування з повітовими староствами про проведену агітацію греко-католицьким духовенством і Українським педагогічним товариством з метою запровадження української мови викладання в початкових школах). – Арк. 110–113.

⁶¹ Там само. – Арк. 117–118.

⁶² *Archiwum PAN.* – Zesp. III-180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 79 (Uwagi i notatki o szkolnictwie i polityce szkolnej na Wołyniu i Małopolsce Wschodniej oraz dane ze zjazdu

У другій половині 30-х років Міністерство віросповідань та освіти продовжувало роботу з урегулювання проблем шкільництва на теренах, заселених національними меншинами. Однак проекти, які надходили як від урядовців, так і від освітян, засвідчили відсутність узгодженого погляду на вирішення цих питань. Їхні погляди збігалися лише щодо необхідності державної асиміляції непольського населення та подовження чинності законів 1924 р., хоча з певними змінами. Ці зміни стосувалися, зокрема, використання польської мови та мови національних меншин у навчальному процесі, а також доповнення навчальних програм темами про польську культуру, особливо в непольських школах⁶³.

Насамперед варто згадати проект, який розробив начальник відділу Кураторії Львівського шкільного округу К. Загаєвський. Працюючи над цим документом, автор відштовхувався від твердження, що державне виховання національних меншин має проводитися їх рідною мовою, в такому обсязі, як вони того бажають. З огляду на це він виступав за створення в достатній кількості українських, білоруських, німецьких, єврейських, литовських, чеських і російських державних початкових шкіл. Водночас вважав, що польські учні не повинні навчатися у школах для національних меншин, натомість держава має забезпечити їм навчання рідною мовою, навіть через створення приватних освітніх закладів⁶⁴.

К. Загаєвський критично оцінював закон С. Грабського як такий, що не задовольняв освітні вимоги ані українців, ані поляків. Найбільшим його недоліком вважав утравкізацію, стверджуючи, що двомовна школа, зокрема польсько-українська, польсько-білоруська чи польсько-литовська, мала бути, радше, винятком і діяти лише в місцевостях, де поляки мирно співіснують з іншими національностями. На його думку, набагато ефективнішим могло бути створення паралельних класів (польських, українських тощо) за необхідності. Надзвичайно важливою справою вважав розробку окремих навчальних програм для непольського населення⁶⁵.

Важливі зміни повинні були відбутися в середньому та вищому шкільництві. У гімназіях і ліцеях мали створюватися паралельні класи, зокрема польські й українські. За достатньої їх кількості могли відкриватися окремі навчальні заклади для учнів непольської національності. Однак вони могли існувати за умови навчання там не менше 120 таких учнів упродовж 3 років чи 80 протягом року. Державні середні навчальні заклади з непольською мовою навчання мали поступово замінити наявні приватні школи такого типу⁶⁶. Польська мова ставала обов'язковим предметом у школах національних меншин, нею в них мали навчати також історії та географії Польщі, а також сучасної історії. Держава повинна була також сприяти розвитку непольського професійного шкільництва. Щодо вищих

kuratorów w 1928 r.). – К. 7–12; *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie... – S. 28–29.

⁶³ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie... – S. 57–58.

⁶⁴ Archiwum PAN. – Zesp. III-180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 4 (Tezy referatów, notatki z konferencji w Ministerstwie WRiOP, projekt ustawy i inne materiały dotyczące organizacji szkolnictwa mniejszościowego w Polsce). – К. 79.

⁶⁵ *Ibidem.* – К. 80.

⁶⁶ *Ibidem.* – К. 80.

навчальних закладів, то на початках у Львівському університеті мали бути створені кафедри з українською мовою навчання, а в майбутньому декілька факультетів, зокрема гуманітарний та правничий⁶⁷. Цей проект, який виник на основі аналізу практичного досвіду реалізації мовного закону 1924 р., зокрема його негативних наслідків, враховував більшість вимог українців, проте не задовольняв потреб національних меншин.

Однак ці проекти так і не були реалізовані, хоча робота над формуванням напрямів діяльності та розробкою засад освітньої політики на теренах, заселених національними меншинами, наприкінці 30-х років продовжувалася. І надалі головним завданням залишалося виховання непольської молоді в державницько-польському дусі при забезпеченні непольському населенню умов для розвитку власної культури та навчання рідною мовою. Однак культурні потреби українців в освітній сфері мали забезпечуватися лише на територіях Львівського, Тернопільського, Станіславівського та Волинського воєводств. Українські школи планувалося відкривати в тих місцевостях, де проживало лише українське населення, натомість на мішаних теренах мали діяти школи з паралельними класами – польськими й українськими. На вказаних територіях головним чинником утвердження польської державності та культури мала бути школа з польською мовою навчання. Мережа польськомовного шкільництва різних типів повинна була бути настільки розвиненою, щоб забезпечити потреби в освіті не лише польського, а й українського населення. З метою залучення українських учнів, переважно зі сільських місцевостей, на навчання до польських шкіл передбачалося скасувати оплату, створити бурси й інтернати, запровадити стипендії, а також сформувані в суспільстві переконання, що польська школа дає кращі перспективи для майбутнього. Утраквістичні школи мали залишатися лише в тих місцевостях, де вони не спричиняли особливого спротиву національних меншин. Зокрема передбачалося зберегти їх на Волині та лише в деяких місцевостях Галичини. Натомість повсюдно мала розширитися мережа шкіл для польських учнів, а для польських греко-католиків повинно було бути запроваджене навчання релігії польською мовою⁶⁸.

Більшість урядовців критично сприйняли відкриття українських середніх і професійних шкіл, схилившись до формування лише паралельних класів у польських школах. Натомість вважали за необхідне запровадити українську мову як факультативну або обов'язкову для усіх учнів польських шкіл на південно-східних теренах. Урядовці вважали, що учителів мають навчати лише в державних закладах як для польських, так і для українських шкіл. Водночас існувало переконання, що потреби українського населення в національному шкільництві повинні задовольнятися лише в чотирьох воєводствах: Львівському, Тернопільському, Станіславівському та Волинському, при цьому освітня політика, як і національна у східній частині Галичини та на Волині, має відрізнятись, оскільки, на думку польських урядовців,

⁶⁷ Ibidem. – К. 81.

⁶⁸ Archiwum PAN. – Zesp. III-180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 79 (Uwagi i notatki o szkolnictwie i polityce szkolnej na Wołyniu i Małopolsce Wschodniej oraz dane ze zjazdu kuratorów w 1928 r.). – К. 69–71.

ці регіони відрізняються історичними традиціями, віровизнанням, рівнем розвитку національної свідомості та рівнем сприйняття польської державності⁶⁹.

Урядові проекти вирішення проблем національних меншин збігалися з вимогами непольського населення лише частково, а тому, навіть якщо би вони були реалізовані, ставлення до держави непольського населення змінилося б дуже мало. Тим паче, що на діяльність влади у сфері шкільництва впливало чимало інших чинників, зокрема політичних. Польський уряд відкрито ігнорував зобов'язання щодо національних меншин, зафіксовані в міжнародних договорах, статтях Конституції, постановах і законах. Так, 13 березня 1934 р. Польська держава офіційно відкликала свій підпис під Версальським договором, а міністр закордонних справ Ю. Бек вніс до Сейму проект закону про скасування зобов'язань щодо національних меншин. Польща розгорнула відверто дискримінаційну державну національну політику щодо непольського населення, яка охопила політичну, культурну, освітню та релігійну сфери. Ця політика була зумовлена низкою чинників: прагненням інтегрувати і зміцнити унітарність Другої Речіпосполитої; впливом польських націоналістичних угруповань на державні керівні органи; загрозою для цілісності східних кордонів держави з боку більшовицької Москви; відсутністю програм вирішення проблем національних меншин і постійним обмеженням їх самостійницьких прагнень⁷⁰. Метою цієї політики була повна колонізація меншин, а першими кроками з її втілення в Галичині стали скасування тих інституцій, які забезпечували їй статус окремої адміністративної одиниці, а також заміна назви "Східна Галичина" на Польща "Б" (Польща "А" – корінна територія). При цьому автономії етнічні українські землі так і не одержали, а закон від 26 вересня 1922 р., за яким право на самоврядування мали Станіславівське, Львівське та Тернопільське воєводства⁷¹, ніколи не виконувався. З огляду на це чимало завдань, пов'язаних зі відносинами держави з непольським населенням, так і залишилися невирішеними. Освітню політику польських політичних сил щодо національних меншин можна оцінювати як хаотичну та недостатньо узгоджену. Йдучи на певні поступки національним меншинам, влада водночас посилювала їх колонізацію, намагаючись не допустити їхнього переважання над польським населенням.

Отже, якщо в 20-х роках ХХ ст. польська освітня політика не була однозначно спрямована проти шкільництва національних меншин, а радше, була непослідовною та непродуманою, основним завданням якої стало недопущення переважання непольської складової на східних теренах, то після прийняття Сеймом шкільного закону від 31 липня 1924 р. і проведення освітньої реформи 1932 р. активно розпочалася колонізація культурно-освітньої сфери непольського населення. Найбільших утисків зазнали ті меншини, зокрема українці, білоруси, литовці, євреї, частково німці, які, на думку польських урядовців, могли зашкодити внутрішній безпеці та цілісності держави. Результати цієї політики в освітній сфері негативно

⁶⁹ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie... – S. 60–61.

⁷⁰ *Гетьманчук М.* Між Москвою та Варшавою... – С. 235–236.

⁷¹ Ustawa z dnia 26 września 1922 r. o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego // Dz. U. – 1922. – Nr 90. – Poz. 829. – S. 1553–1555.

позначилися на загальному стані освіти національних меншин, призвели до скорочення кількості початкових і середніх освітніх закладів, ускладнили навчання представників національних меншин у вищих навчальних закладах. Спроби реалізації через школи програми державницької асиміляції, яку представники національних меншин розглядали як спробу денаціоналізації непольського населення, лише посилили негативне ставлення меншин до Польської держави. До кінця існування Другої Речіпосполитої серед непольського населення збереглося прагнення здобувати освіту рідною мовою, культивувати національні традиції та розвивати рідну культуру.

Стаття написана в межах дослідницького проекту “Особливості формування національних ідентичностей на українсько-польсько-чехословацькому пограниччі у першій третині XX століття” за підтримки Міжнародного Вишеградського фонду.